

TOŻSAMOŚĆ LOKALNA I REGIONALNA WSPÓLCZESNYCH MIESZKAŃCÓW BYŁYCH PRUS WSCHODNICH

Głównym celem indywidualnego projektu badawczego pn. Tożsamość lokalna i regionalna współczesnych mieszkańców byłych Prus Wschodnich jest analiza przemian świadomości lokalnej i regionalnej współczesnych mieszkańców byłych Prus Wschodnich, tzn. Warmii, Mazur i Powiśla, Okręgu Kaliningradzkiego i Kraju Kłajpedzkiego należącego do Litwy. Jest on realizowany od 30 maja 2005 r. do 29 maja 2006 r.

Stopień przywiązania i identyfikacji mieszkańców z miejscem i regionem zamieszkania, czyli poczucie tożsamości lokalnej i regionalnej, stanowi istotny element w procesach społecznych dokonujących się na obszarze każdego państwa. Zaawansowanie tych procesów świadczy o sposobie funkcjonowania danego społeczeństwa, o jego spójności i trwałości. Odgrywa także istotną rolę z punktu widzenia globalnych interesów państwa, gdyż zaświadcza m.in. o stopniu jego stabilizacji, wewnętrznej spójności i siły. Przystąpienie Polski i Litwy do Unii Europejskiej oraz *NATO* spowodowało, iż Obwód Kaliningradzki nabierał podwójnego charakteru „wyspowego”. Nie tylko jest oddzielony od „macierzystego” obszaru państwowego Federacji Rosyjskiej, ale będzie także otoczony państwami przynależącymi do innych ugrupowań militarnych i gospodarczych (*NATO* i UE). Sytuacja ta już wpływa na postawy mieszkańców Obwodu i zapewne będzie się wzmacniać w przyszłości. Jest ona nie bez znaczenia także dla państw sąsiedzkich oraz dla całej Europy, co związane jest m.in. z tym, iż Obwód stanowi najbardziej na zachód wysuniętą bazę wojskową Rosji, gdzie skoncentrowane są duże siły militarne, uzbrojone m.in. w wyrzutnie rakiet z głowicami jądrowymi. Z uwagi na interesy Polski istnieje potrzeba zbadania tego zagadnienia.

Tezą główną badań jest założenie, iż procesy społeczne dokonujące się wśród mieszkańców trzech części byłych Prus Wschodnich mają zróżnicowany charakter i dynamikę. Na ich przebieg w zasadniczy sposób wpływała tradycja historyczna, pochodzenie mieszkańców, polityka władz oraz peryferyjne położenie. Zasadniczym elementem badań będzie ukazanie różnic i podobieństw w przebiegu zasiedlenia obszarów byłych Prus Wschodnich oraz analiza procesów integracji i dezintegracji dokonujących się wśród współczesnych mieszkańców. Z tego względu celowe będzie udzielenie odpowiedzi na następujące pytania badawcze: jakie zjawiska odegrały i odgrywają główną rolę w procesie integracji społecznej? jakie znaczenie posiadały czynniki wpływające na proces osadnictwa nowych mieszkańców, tzn. motywy ich migracji, społeczne i regionalne pochodzenie osadników, celowe działania władz w tym zakresie? jaką rolę w kształtowaniu świadomości współczesnych mieszkańców odgrywają dawni niemieccy mieszkańcy, ich historia, kultura i spuścizna materialna? jak dalece zaawansowany jest proces kształtowania się specyficznej tożsamości lokalnej i regionalnej w zależności od przynależności narodowej i obszaru zamieszkania? w jakim stopniu geopolityczne położenie oraz trudności życia codziennego (wysokie bezrobocie, niski poziom życia, marginalizacja i wykluczenie) wpływają i różnicują postawy lokalne i regionalne mieszkańców, zarówno obecnie, jak i w przyszłości?

Z punktu widzenia interesów Polski i członkostwa w Unii Europejskiej dokładna analiza procesów społecznych dokonujących się na obszarze Okręgu Kaliningradzkiego oraz Litwy jest zadaniem o podstawowym znaczeniu. Granica Polski z Okręgiem Kaliningradzkim stanowi najdłuższą wschodnią granicę zewnętrzną UE

i NATO. Dla bezpieczeństwa Polski istotne znaczenie posiada rozwój sytuacji wewnętrznej w Obwodzie Kaliningradzkim, który w formie enklawy stanowi najbardziej na Zachód wysuniętą bazę wojskową Rosji, gdzie stacjonują pierwszorzętowe oddziały wojskowe. Postawy mieszkańców tego regionu, tzn. stan ich świadomości społecznej rzutować mogą w istotny sposób na przyszłość tego obszaru. Od wielu lat toczy się tam dyskusja nad możliwością stworzenia czwartej republiki bałtyckiej lub uzyskania autonomii od władz w Moskwie. Kwestie te posiadają fundamentalne znaczenie nie tylko dla Polski, ale także dla szeroko rozumianego bezpieczeństwa europejskiego. Istnieje więc konieczność zbadania najważniejszych procesów społecznych, które posiadają wpływ na postawy i świadomość społeczną mieszkańców Okręgu Kaliningradzkiego oraz Kraju Kłajpedzkiego, jak również Warmii i Mazur. Badania winny dać odpowiedź na pytanie, czy w przyszłości należy się liczyć z możliwością zmian postaw, które w konsekwencji doprowadziłyby do zmiany istniejącego *status quo*.

Istnieje kilka zasadniczych przyczyn podjęcia tego tematu:

1. Do 1989 r. był to w znacznej mierze temat tabu, który podlegał jednak silnej instrumentalizacji. Fakt, iż Okręg Kaliningradzki stanowiący specjalną strefę wojskową był obszarem zamkniętym nie tylko dla cudzoziemców, ale w znacznej mierze także dla obywateli radzieckich, powodował, iż analiza procesów społecznych dokonujących się na tym obszarze była niemożliwa.

2. Pomimo iż przemiany społeczne dokonujące się na obszarze byłych południowych Prus Wschodnich, tzn. na Warmii, Mazurach i Powiślu były przedmiotem analiz polskich socjologów, to jednak dotychczas brak było badań porównawczych, dotyczących postaw społecznych, w tym np. stosunku do niemieckiej przeszłości, identyfikacji z zamieszkiwanym regionem czy też stosunków narodowościowych. Istotnym elementem badań będzie analiza tworzenia się i rozwoju specyficznej tożsamości lokalnej i regionalnej na tle peryferyjnego położenia tych regionów w trzech krajach (wysokie bezrobocie, niski poziom życia, procesy marginalizacji i wykluczenia). Ważnym problemem badawczym będzie także kwestia rzeczywistego zakresu zagrożeń i obaw występujących w społecznościach lokalnych byłych Prus Wschodnich, a związanych z rewindykacyjnymi postulatami niemieckich środowisk ziomkowskich (kwestie odszkodowań materialnych oraz możliwość powrotu dawnych niemieckich mieszkańców).

3. Problem ten posiada kilka wzajemnie się warunkujących płaszczyzn:

– aspekt międzynarodowy, europejski, dotyczy faktu, iż Obwód Kaliningradzki stanowi miejsce, w którym stykają się interesy geopolityczne Polski, Niemiec, Rosji i Litwy. Kwestia ta uzewnętrzniła się szczególnie w procesie rozszerzenia NATO i UE na Wschód. Rozwój sytuacji gospodarczej, militarnej, ekologicznej i społecznej w tym niewielkim obszarze Rosji, jest przedmiotem troski nie tylko władz w Kaliningradzie i Moskwie, ale także w Warszawie, Wilnie, Berlinie i Brukseli.

Część litewskich środowisk politycznych wysuwa postulat przyłączenia Okręgu Kaliningradzkiego do Litwy. Przedstawiane są argumenty historyczne, dotyczące tzw. Małej Litwy czy też Pruskiej Litwy.

Rozszerzenie NATO i UE na Wschód spowodowało, iż Okręg Kaliningradzki stał się wyspą otoczoną całkowicie odmiennym od rosyjskiego organizmem politycznym, gospodarczym i militarnym. Troszcząc się o swoje interesy, Moskwa domagała się od Brukseli „korytarzy” kolejowych i drogowych, po których Rosjanie mogliby jeździć bez wiz. Obowiązek wprowadzenia tzw. wiz schengenckich przez państwa członkowskie UE traktowany był przez władze Rosji jako próba „oderwania Kaliningradu od Moskwy”. W przyszłości jednak Okręg Kaliningradzki stać

się ma – według koncepcji Moskwy i Brukseli – „pilotażowym regionem współpracy między Rosją a UE”.

– aspekt dwustronny: polsko-rosyjski i polsko-litewski; współpraca regionalna Polski z Okręgiem Kaliningradzkim oraz z Krajem Kłajpedzkim stanowi istotny element w przewyżczeniu narosłych uprzedzeń.

– aspekt wewnętrzny: analiza porównawcza procesów osadnictwa oraz migracji po 1945 r. na obszarze byłych Prus Wschodnich, stosunków narodowościowych, w tym polityki wobec ludności rodzimej (autochtonicznej): Warmiaków i Mazurów oraz tzw. *Klaipediskis*, stosunku do niemieckiej przeszłości, procesów adaptacji, stabilizacji i integracji, jak również procesów dezintegracji społecznej mieszkańców tych trzech regionów, winna wykazać, iż procesy dokonujące się na polskich Ziemiach Odzyskanych różniły się w sposób pozytywny od innych obszarów byłych Prus Wschodnich, gdzie z powodzeniem realizowano ideę stworzenia „człowieka sowieckiego” (*homo sovieticus*). W Okręgu Kaliningradzkim największy był odsetek członków partii komunistycznej w całym ZSRR. Zlikwidowano tam (zburzono) prawie wszystkie obiekty sakralne. Na tym tle trudności związane z kształtowaniem się tożsamości lokalnej i regionalnej mieszkańców Warmii, Mazur i Powiśla nabierają nowego wymiaru i znaczenia.

Zasadniczym problemem badawczym będzie próba odpowiedzi na pytanie o stan tożsamości lokalnej i regionalnej, tzn. stopień przywiązania i identyfikacji z miejscem i regionem zamieszkania wśród mieszkańców byłych Prus Wschodnich. Tezą główną badań jest hipoteza głosząca, iż procesy społeczne dokonujące się w trzech częściach byłych Prus Wschodnich mają różnicowaną dynamikę i charakter.

Celem projektu jest udzielenie odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

– jakie zjawiska odgrywały i odgrywają zasadniczą rolę w procesach integracji i dezintegracji społecznej?

– jakie uwarunkowania i czynniki historyczne i współczesne wpływają na stan świadomości społecznej, która przejawia się w różnych postawach Polaków, Rosjan i Litwinów wobec teraźniejszości i przyszłości zamieszkiwanego regionu?

– w jakim stopniu wiek, pochodzenie przodków oraz zadowolenie z procesów transformacji wpływają na postawy badanych?

– czy rewindykacyjne postulaty płynące z Niemiec wpływają na poczucie stabilizacji i stosunek do miejsca zamieszkania, w tym do niemieckiej przeszłości?

– na czym polega fenomen odrębności Okręgu Kaliningradzkiego i Kraju Kłajpedzkiego, przejawiający się m.in. w uformowaniu się specyficznej tożsamości jego mieszkańców, jako np. społeczności nowego regionu rosyjskiego nad Bałtykiem, oderwanego od „ojczyźnej ziemi” (*sama zapadnaja*) i otoczonej przez obce sąsiedztwo?

– jaką rolę odgrywa mitologia narodowa (ziemie odzyskane w przypadku Polski i Litwy oraz mit radzieckiej „wojny ojczyźnianej” i „pionierstwa”) w procesie zakorzenienia i identyfikacji z miejscem zamieszkania?

Planowane jest przeprowadzenie badań na terenie Polski (Warmia i Mazury), Rosji (Okręg Kaliningradzki) oraz Litwy (Kraj Kłajpedzki).

W projekcie badawczym konieczne jest połączenie kilku metod badawczych z zakresu socjologii. Badania o charakterze jakościowym bazować będą przede wszystkim na zestawieniu takich narzędzi, jak wywiad kierowany, kwestionariusz ankiety, obserwacja zewnętrzna, studium przypadku. Za pomocą kwestionariusza ankiety (jednobrzmiące wersje w języku polskim, rosyjskim i litewskim) planowane jest uzyskanie informacji na temat szeroko rozumianej tożsamości lokalnej i regionalnej.

Badania terenowe przeprowadzone byłyby w trzech niewielkich miejscowościach oddalonych od centrów regionalnych. Wywiady oraz obserwacja miałyby miejsce w następujących miejscowościach: Sorkwity (Mazury), Purda Duża (Warmia), Gwardijskoje (Region Bagriatianowski), Śilute i Rus (Kraj Kłajpedzki). Przewidziane jest także przeprowadzenie wywiadów z ekspertami (liderami społeczności lokalnej i regionalnej). Uzupełnieniem badań będzie analiza prasy lokalnej i regionalnej oraz w miarę możliwości dokumentacji archiwalnej i urzędowej.

Andrzej Sakson

USTALANIE NAZW MIEJSCOWOŚCI NA ZIEMIACH ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH PO 1945 ROKU

Przedmiotem indywidualnego projektu badawczego jest kwestia ustalania nazw miejscowości na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 r. na tle uwarunkowań historycznych, z uwzględnieniem aspektów społecznych i politycznych. Przedstawiony zostanie również problem wprowadzenia podwójnego nazewnictwa miejscowości na obszarach zamieszkałych przez mniejszości narodowe i etniczne, zwłaszcza na terenie Śląska Opolskiego.

Jest to projekt realizowany od sierpnia 2005 r. do sierpnia 2007 r. Jego podstawowym celem jest analiza zmiany procesu zmiany nazewnictwa jako wymogu historyczno-polityczno-społecznego. Ważnym zadaniem badawczym będzie w związku z tym ocena poszczególnych etapów działania Komisji Ustalania Nazw Miejscowości (oraz jej organów pomocniczych), a także omówienie trudności związanych z nowymi ustaleniami toponomastycznymi w poszczególnych regionach Ziem Zachodnich i Północnych oraz sporów wokół niektórych ustaleń Komisji Głównej. Istotnym elementem będzie ukazanie podłoża i genezy problemu wprowadzenia podwójnego nazewnictwa na obszarach zamieszkałych przez mniejszości narodowe i etniczne oraz zaprezentowanie dyskusji i kontrowersji z tym związanych w okresie po 1990 r. oraz naświetlenie tego zagadnienia na tle stosunków polsko-niemieckich.

Powodem skłaniającym do zajęcia się tą niezmiernie istotną i skomplikowaną problematyką jest brak kompleksowego opracowania na ten temat, które uwzględniłoby wielorakie aspekty tego zjawiska. Powyższy temat zawiera w sobie bowiem zagadnienia z pogranicza wielu dyscyplin, m.in. onomastyki, geografii historycznej, socjologii, politologii, a także prawa, co zmusza do korzystania z metodologicznych osiągnięć wielu gałęzi wiedzy. Odzycie problemu nazw miejscowości w kontaktach polsko-niemieckich na obszarze pogranicza w ostatnim czasie oraz ujawnienie się wielu nowych problemów nazwniczych w zmienionych warunkach polityczno-społecznych po wejściu Polski do Unii Europejskiej skłania do bardziej wnikliwego omówienia tego zagadnienia. Dlatego też niezbędne staje się dokładne przeanalizowanie genezy nazewnictwa miejscowości na obszarze Ziem Zachodnich i Północnych, funkcji posługiwania się nazewnictwem miejscowości w polityce obu państw oraz konsekwencji tego dla charakteru sąsiedztwa w nowych warunkach politycznych i kulturowych.